

Hoe ondersteun ik een leerling met TOS?

Het is voor een leerling met een taalontwikkelingsstoornis (TOS) vaak onmogelijk om vanuit zijn beperking een hulpvraag op de juiste manier te formuleren. Het 'ongewenste' gedrag lijkt nu vaak de hulpvraag van de leraar, maar het is in principe de hulpvraag van een leerling die het niet anders kan aangeven dan met gedrag.

Tekst: Drs. Bernadette Sanders-Rosbergen

TOS was tot 2014 bekend als ESM (ernstige spraaktaalmoelijkheden) en internationaal is het bekend als SLI (*Specific Language Impairment*). Een taalontwikkelingsstoornis is, zoals men noemt, 'een onzichtbare beperking', onzichtbaar omdat het geen fysieke beperking is en dus niet waarneembaar. TOS-problematiek is helaas ook een onbekende beperking, aangezien het nog altijd niet (tijdig) gesignaleerd of herkend wordt bij jonge leerlingen. Een taalontwikkelingsstoornis komt net zo vaak voor als dyslexie en net als dyslexie heeft ook deze stoornis nog een lange weg van erkenning te gaan. Het is geen modeverschijnsel, want leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis waren altijd al in de klas aanwezig, maar werden door de problematiek die hen in hun ontwikkeling belemmeren in het verleden vaak doorverwezen naar ZMOK- of ZMLK-scholen.

Een taalontwikkelingsstoornis kan leiden tot veel onbegrip wanneer leerlingen anders praten, wanneer ze het moeilijk vinden om iets uit te leggen, omdat deze leerlingen in gebroken en onvolledige zinnen spreken, de taal niet begrijpen of omdat zij veel woordvindingsproblemen hebben. Door deze problematiek werd en wordt vaak gedacht dat deze leerlingen een verstandelijke beperking hebben. Het is belangrijk dat een nog niet ontdekte taalontwikkelingsstoornis op de basisschool zo vroeg mogelijk onderkend wordt. Hoe eerder de begeleiding start, hoe beter dit is voor de succeservaringen op school. Wanneer de taalontwikkeling van een leerling niet leeftijdsadequaat verloopt, is het belangrijk voor de leraar om aan de bel te trekken. Wanneer de leerling gesproken taal niet, traag of nauwelijks begrijpt, slecht te verstaan is, geen vragen stelt en opdrachten niet goed uitvoert, is het zaak om dit te laten controleren. Deze signalen worden door Visser-Bocane et al (2002) 'rode vlaggen' genoemd. Sommige kleuters blijven dan stil en houden zich afzijdig en weer andere kleuters zullen vanuit frustratie eerder fysiek handelen, vlug schreeuwen of schelden.

Ieder kind is uniek

Niet alle kinderen met een taalontwikkelingsstoornis zijn hetzelfde en ervaren dezelfde problemen. Leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis kunnen problemen ondervinden met de taalproductie of met de taalperceptie, maar ook met beide. Veel problemen in de klas die wij waarnemen bij leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis zijn gerelateerd aan:

- een onvoldoende communicatieve redzaamheid;
- achterstand in de woordenschatontwikkeling;
- onvoldoende informatieverwerking;
- zwakke executieve functies;
- problemen met de prikkelverwerking;
- problemen op het gebied van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis hebben vooral op deze gebieden behoefte aan ondersteuning en begeleiding, zodat ook zij dagelijks door het ervaren van kleine en mogelijk grote successen kunnen groeien in het onderwijs.

De kenmerken van leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis worden vaak verward met de kenmerken die wij zien bij autisme, dyslexie en een algemene taalontwikkelingsachterstand. Zowel autisme als TOS en dyslexie zijn stoornissen waarbij er problemen zijn met gesproken en geschreven taal, oftewel problemen met de communicatieve redzaamheid. De doorverwijzing naar ZMOK-onderwijs gebeurde vroeger vooral, omdat deze leerlingen vanuit frustratie en onvermogen ongewenst gedrag kunnen vertonen, zowel internaliserend als externaliserend. Dit is belemmerend voor het leerproces en de interactie op school. Succeservaringen ontbreken vaak voor deze leerlingen, wat vervolgens van invloed is op de motivatie en dus belemmerend is voor het welbevinden op school. Reden genoeg om de kenmerken tijdig te signaleren en deze leerlingen de extra hulp te bieden die zij nodig hebben. Het is voor de ontwikkeling van de leerling belangrijk om zich geaccepteerd te voelen als de persoon die hij is, inclusief wat wel en wat niet goed gaat. Naast successen in schoolse vaardigheden, zijn ook successen op sociaal gebied van groot belang voor de ontwikkeling en het zelfbeeld van de leerling. Op de website van Auris (www.auris.nl) is gratis de poster 'Heeft Jos een TOS?, met signaleringspunten,' te downloaden.

Hulpvraag verpakt in gedrag

Bij leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis is er vaak sprake van een onzekere houding ten opzichte van het leren en presteren. Wat leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis niet kunnen, is een hulpvraag op de juiste manier formuleren. Zij worden hierin belemmerd door hun onvoldoende communicatieve redzaamheid (pragmatiek) en door een zwakke beheersing van de executieve functies, zoals een vaak zwakke inhibitie en emotieregulatie. Inhibitievaardigheden zijn vaardigheden waarmee je gedrag kan remmen of stoppen bij bijvoorbeeld tegenslag of overprikkeling. Deze vaardigheden zijn zwak ontwikkeld bij leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis. Op een gebeurtenis volgt meestal eerst het handelen en niet het denken over de mogelijke gevolgen in een bepaalde situatie. Bij deze leerlingen ontbreekt dan ook de aansturende of bijsturende innerlijke stem. Ook hebben zij veel moeite met het zich kunnen blijven richten op bijvoorbeeld een taak, de instructie of een groepsactiviteit. Bij frustratie en bij overprikkeling volgt dan ook vaak ongewenst gedrag.

Wat te doen in de klas?

Zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs kunnen deze leerlingen op veel fronten worden geholpen en tegemoet worden gekomen. De eerste stap is, dat de leraar uit het gedrag van de leerling een hulpvraag filtert.

Altijd van alles kwijt

Ik schreef hiervoor ook al: leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis hebben problemen met de executieve functies. Zo kunnen zij problemen ondervinden met het plannen en organiseren van hun werk, vergeten zij geregeld zaken of raken ze veel kwijt. Een leerling met een taalontwikkelingsstoornis die vaak zijn huiswerk of schoolboeken vergeet, is niet per definitie ongemotiveerd, maar heeft hulp nodig bij het organiseren van zijn agenda, huiswerk en schooltas. Werk met deze leerling samen aan een planning, een hulpmiddel dat hij

‘Communicatie in de klas is iets wat deze leerlingen het liefst vermijden’

kan gebruiken bij het inpakken van zijn tas. Verder is het handig voor de leerling om een ‘buddy’ te hebben die hij kan bellen als er vragen zijn omtrent schoolwerk.

Reageert vaak buiten proporties

De leerling met een taalontwikkelingsstoornis die om het minste of geringste boos wordt, snel in tranen uitbreekt vanuit frustratie en onvermogen, is zeer waarschijnlijk een leerling die zijn emoties moeilijk of niet kan verwoorden. Deze leerling reageert vaak buiten proporties en heeft hulp nodig bij het begrijpen van zijn emoties en hoe hij hiermee om kan gaan. Voor de leraar is het zaak om:

- Met de leerling het gedrag en de emoties te bespreken: Heeft hij er iets mee bereikt? Waar kwam het gedrag vandaan?
- Te werken met een emotiewijzer waarbij de leerling aan kan geven wanneer zijn hoofd ‘volloopt’.
- Hulp te bieden bij het verwoorden van zijn emoties met bijvoorbeeld emotiekaarten. Leer hem hoe hij kan aangeven dat zijn hoofd vol zit. Je vindt hiervoor veel voorbeelden in *Het Vollehoofdenboek* van Linde Kraijenhoff (2010).
- Bij het bespreken van een conflict en de gevolgen het zogenaamde ‘5G-schema’ te gebruiken; Gebeurtenis, Gedachten, Gevoelens, Gedrag en Gevolg.
- Leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis hebben erg veel moeite hoofd- van bijzaken te scheiden en vertellen ‘warrig’, waardoor zij moeilijk te volgen zijn. Bied ze structuur bij het vertellen van hun verhaal, bijvoorbeeld via de ‘wie-, wat-, waar-, wanneer- en hoe-vragen’.

Haakt af bij complexe talige instructie

Het onderwijs bestaat voornamelijk uit veel (klassikale) talige instructie, die veel complexe zinnen bevat en weinig aansluit bij de woordenschat van de leerling met een taalontwikkelingsstoornis. Leerlingen die de instructie niet kunnen volgen en vlug afgeleid zijn, weten vaak na de instructie niet wat er van hen verwacht wordt. Leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis hebben over het algemeen een taalontwikkelingsachterstand van twee jaar en vaak problemen met de auditieve informatieverwerking. Hieruit volgt vaak een grote achterstand in de woordenschatontwikkeling. Dit betreft de basiswoordenschat en de kennis van schooltaal, zoals je die aantreft in schoolboeken, toetsen en instructie. Je zal maar in groep 8 zitten met een woordenschatbeheersing op het niveau van groep 6. De schoolboeken bevatten dan taal die niet aansluit op het taalniveau van de leerling. Het gedrag dat volgt op het niet begrijpen van de instructie of de opdrachten

in het schoolboek, wordt vaak ingevuld als; ‘Deze leerling let niet op’ of ‘deze leerling is niet gemotiveerd’. Na de instructie weten deze leerlingen niet wat er precies van hen verwacht wordt, hoe te starten met een taak. Ze lopen rond, kijken bij andere leerlingen of gaan naar het toilet en moeten vaak aan het werk gezet worden. Hiervoor gelden de volgende tips voor de leraar:

- Geef korte instructie, bondig en concreet. Ondersteun je instructie met beelden, leerlingen begrijpen de leerstof dan beter en zullen het ook beter onthouden.
- Deze leerlingen hebben veel baat bij herhaling van de instructie aan bijvoorbeeld een instructietafel.
- Bij alle nieuwe leerstof is het activeren van de voorkennis van groot belang, zeker bij leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis.
- Remedial teaching, oftewel het herhalen van de leerstof, is vaak een pleister op de wond en het bevestigen van wat niet goed gaat. *Pre-teaching* biedt de mogelijkheid tot succeservaringen.
- Zaakvakken, maar ook het rekenen, bevatten vaak veel nieuwe onbekende woorden. Wanneer de nieuwe leerstof en de nieuwe woorden vooraf aan deze leerling worden aangeboden, zal dit meer herkenning geven van de nieuwe leerstof en is de leerling minder snel afgeleid tijdens de instructie.
- Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn gebaat bij het uitprinten van de presentatie of uitleg op het smartboard. Waarom niet de leerlingen toestaan om een foto te maken van de uitleg op het smartboard, bijvoorbeeld bij wiskunde?
- De smartphone kan een enorm praktisch hulpmiddel zijn. Wanneer leerlingen via hun smartphone de instructie op mogen nemen, kunnen zij deze thuis nogmaals, zonder veel omgevingsprikkels afluisteren.

Kijkt het huiswerk niet goed na

Het huiswerk wordt vaak klassikaal nagekeken. Ook dit is een activiteit die in de klas erg talig is en op tempo gaat. Bij het klassikaal nakijken wordt er een beroep gedaan op de informatieverwerking en het werkgeheugen, vaardigheden die leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis missen. Het klassikale tempo is voor hen te hoog. Zij moeten de talige informatie verwerken, hun eigen werk daarop controleren en vervolgens eventueel verbeteren. Op dat moment is de leraar al een opdracht verder. Deze leerlingen zullen hierdoor over het algemeen hun gemaakte huiswerk niet goed kunnen nakijken wanneer dit klassikaal gebeurt, met als gevolg dat wanneer zij hun werk moeten leren voor een repetitie zij vaak het

‘Als leerlingen met hun telefoon de instructie opnemen, kunnen ze deze thuis nogmaals afluisteren’

onjuist verbeterde werk leren. Het is heel frustrerend om na een onvoldoende te horen te krijgen dat je niet goed geleerd had, terwijl je het werk dat fout verbeterd was, juist wel goed geleerd had. Het is geen kwestie van niet willen, maar van niet kunnen. Tips voor de leraar:

- Laat deze leerlingen het huiswerk nakijken met behulp van een nakijkboekje van de leraar of een blad met de juiste antwoorden.
- Een klasgenoot die zijn werk op orde heeft, kan de leerling hierbij helpen, maar ook hier is de opneemfunctie van de smartphone een praktisch en doeltreffend hulpmiddel.

Moeite met ad hoc-vragen en het vermijden van communicatie

In het onderwijs worden de hele dag door vragen gesteld, de leraar verwacht een snel antwoord. Leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis hebben hier grote moeite mee, zij hebben bedenktijd nodig om het antwoord te zoeken in hun hoofd, zoals zij zelf zo mooi kunnen aangeven. Niet zomaar vijf, maar soms wel vijftien seconden.

Wanneer er in de klas ad hoc een vraag wordt gesteld aan een leerling met een taalontwikkelingsstoornis, is er dan ook een

grote kans dat deze leerling dichtslaat. En wanneer de leraar niet direct het gewenste antwoord krijgt en een ander kind vraagt of deze kan helpen, is dit frustrerend voor de leerling die nog erg zijn best doet om het antwoord in zijn hoofd goed te verwoorden. Deze leerling zal in het vervolg minder geneigd zijn om een vinger op te steken. Tips voor de leraar:

- Geef leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis meer bedenktijd, stel de vraag wat eerder en zeg dat je er later op terugkomt.
- Bied structuur door bijvoorbeeld het vertellen te ondersteunen met 'wie-, wat-, waar-, hoe- en wanneer-vragen'.
- Kleuters zijn in de kring gebaat bij visuele ondersteuning met betrekking tot het onderwerp. Zij kunnen tijdens het kringgesprek ook vragen beantwoorden over wat zij gedaan hebben in het weekeinde als zij een foto, plaatje of tekening meenemen over de activiteit of gebeurtenis.
- Wanneer er vooral sprake is van problemen met de taalproductie zullen deze kinderen communicatie vermijden.

Oogcontact wordt vermeden door leerlingen met vooral een expressieve taalontwikkelingsstoornis, omdat dit communicatie

impliceert. Communicatie in de klas is iets wat deze leerlingen het liefst vermijden. Ze zijn wel betrokken bij de les; wanneer zij een vinger opsteken, weten zij het antwoord wel, maar kunnen zij zich niet vlot uitdrukken. Vaak gebeurt dit dan in onjuist geformuleerde zinnen. Een vinger opsteken, wordt vaak vermeden, net als oogcontact met de leraar. Deze leerlingen antwoorden vaak met 'weet ik niet' of woorden worden vervangen met 'dinges', 'je weet wel' of andere lege taal. Zij kunnen de juiste woorden niet snel genoeg vinden en onder druk geven ze dan snel deze lege antwoorden.

Schooltaal levert problemen op bij toetsen en repetities

Leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis zijn geholpen met aandacht voor de woordenschat. Door de onvoldoende woordenschat wordt niet alleen de instructie slecht begrepen, maar ook de talige informatie in de schoolboeken. Deze leerlingen ondervinden niet alleen problemen met Nederlands (taal) en de talige zaakvakken, maar ook bij het rekenen, begrijpend lezen, wiskunde, enzovoort. In de brugklas worden zij geconfronteerd met toetsvragen in complexe en abstracte taal. De toetsen worden onvoldoende gemaakt als de vragen niet begrepen worden. Denk hierbij aan woorden als 'kenmerken', 'overeenkomsten', 'regelmaat', 'evenwijdig', 'loodrecht', et cetera.

Voor zowel het basis- als het voortgezet onderwijs zijn er lijsten met schooltaalwoorden. Deze lijsten kunnen leidend zijn bij het aanbod van schooltaal. Het is zaak dat de leraar van tevoren zelf kritisch de toetsen doorneemt. Hoe is de vraagstelling? Staan er woorden in die bij de leerlingen in het algemeen of bij de leerling met een woordenschatachterstand (TOS, NT2 leerlingen) onbekend zijn? Deze woorden moeten vooraf aan hen worden aangeboden. Immers, het is de vakkennis die getoetst wordt, niet de woordenschat.

Literatuur

- Braaten, E. & Willoughby, B. (2015). *Ik snap het wel, maar niet zo snel*. Amsterdam: Hogrefe uitgevers bv.
- Burger, E., Wetering, M. van de, Weerdenburgh, M. van (2012). *Kinderen met specifieke taalstoornissen. Behandelen en begeleiden in zorg en onderwijs*. Leuven: Kentalis/Acco.
- Kraijenhoff, L. (2010). *Het vollehoofdenboek*. Leuven: Kentalis/Acco.
- Gerrits, E. (2014). *Factsheet taalontwikkelingsstoornissen*. Lectoraat logopedie, Hogeschool Utrecht.
- Kamphuis, D. & Hermsen, L. (2015). *TOS en ik*. Breda: De Spreekhoorn.
- Isarin, J. (2016). *Hulpwaaier TOS. Tips en strategieën bij de hand*. Sint-Michielgestel: Kentalis/Pica.
- Isarin, J. (2013). *SpraakTaal Gids voor jongeren met een taalstoornis*. Leuven: Kentalis/Acco.
- Deij, A. (2017). *Elk woord telt Omgaan met een taalontwikkelingsstoornis (TOS)*. Bavel: Primascriptum.
- Gerrits, E., Beers, M., Bruinsma, G., & Singer, I. (2017). *Handboek taalontwikkelingsstoornissen*. Bussum: Coutinho.

In de materialenbank op www.lbbo.nl is onder meer het volgende artikel rondom taalontwikkeling te vinden:

– *Doelgerichte woordenschatuitbreiding binnen vve (oktober 2014)*

Dit najaar verschijnt een boek van Bernadette Sanders-Rosbergen over TOS, met praktische tips voor in de klas.

TIP

Drs. Bernadette Sanders-Rosbergen is orthopedagoog en eigenaar van Smart-onderwijs (www.smartonderwijs.nl). Daarnaast begeleidt zij namens de Koninklijke Aurisgroep leerlingen met TOS en hun leraren in het regulier onderwijs. Ten slotte heeft zij ervaring als leraar en intern begeleider in het basisonderwijs.

AUTEUR